

О. Ю. Булукув, доцент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

НАУКОВЕ КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ ПЕРЕДБАЧЕННЯ ПРИ ПРИЙНЯТТІ ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ

Розглянуто співвідношення наукового криміналістичного прогнозування та індивідуального передбачення з точки зору наявних відмінностей. Визначено роль індивідуального передбачення при прийнятті тактичних рішень у процесі розслідування злочинів.

Рассмотрено соотношение научного криминалистического прогнозирования и индивидуального предвидения с точки зрения имеющихся отличий. Показана роль индивидуального предвидения при принятии тактических решений в процессе расследования преступлений.

Прийняття тактичних рішень припускає моделювання наслідків, що настають, і змін слідчої ситуації. Таке моделювання у своїй основі містить елементи передбачення, що дозволяє особі, яка приймає рішення, з'ясувати низку питань, котрі виникають при розслідуванні та пов'язані з виявленням, фіксацією й дослідженням слідів учиненого злочину. У криміналістичній літературі точиться дискусія з приводу визначення та розмежування понять «прогнозування», «передбачення» й «пророкування».

На думку В. В. Косолапова, наукове знання про майбутнє існує у двох формах:

1) знання про властивості об'єктів, яких ще немає в дійсності (у такому разі передбачення є прогнозом існування об'єкта у «світі майбутнього»);

2) знання про властивості об'єктів, які існують у період передбачення в дійсності, але не спостерігаються. У такому разі передбачення майбутнього відкриття об'єкта або його властивостей є пророкуванням¹.

Р. А. Сафаров до числа відмінностей між прогнозуванням і передбаченням зараховує такі:

1) якщо при передбаченні та пророкуванні оперують переважно методами аналогії й екстраполяції, то при прогнозуванні застосовується широкий діапазон логічних, соціологічних, статистичних і математичних методів;

2) передбачення та пророкування, як правило, здійснюються на якісному рівні, а прогнозування ґрунтується на урахуванні квантових параметрів і дає змогу кількісно охарактеризувати майбутній стан об'єкта;

3) передбачення та пророкування зазвичай зводяться до одного варіанта, у той час як прогнозування майже завжди має багатоваріантний харак-

¹ Див.: Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования / В. В. Косолапов. — К. : Вища шк., 1981. — С. 22–26.

тер. Інакше кажучи, передбачення – це створення цілісної картини майбутнього розвитку на відміну від прогнозування, яке передбачає комплекс різних можливостей;

4) структура передбачення та пророкування зводиться до однозначного висновку, у той час як структура прогнозування складається із гіпотези, варіантів й інших елементів;

5) ступінь імовірності звичайних передбачень і пророкувань нижче ступеня ймовірності прогнозів¹.

В. А. Журавель визначає передбачення як абстрактне, найбільш широке поняття, що охоплює усі різновиди одержання інформації про майбутнє. *Передбачення*, на його думку, виступає іманентною частиною наукових теорій, обов'язковим завершальним етапом у формуванні наукового знання, що виявляється у двох формах: *науковому пророкуванні* та *прогнозуванні*. Це положення ще раз підкреслює наявність різних форм одержання інформації про майбутнє, заснованих на одній і тій самій властивості людського мислення – з випередженням відобразити дійсність, пізнавати в ній не тільки минуле, те, що відбулося, а й можливе, у теперішньому й майбутньому. В. А. Журавель займає нейтральну позицію й не висловлюється категорично про наявність відмінностей у зазначених поняттях. Проте з певною обережністю зазначає, що об'єктами криміналістичного прогнозування на теперішньому етапі розвитку цього вчення мають бути визнані як існуючі в момент побудови прогнозних висновків явища, процеси, стани, тобто не дані нам у досвіді, так і об'єкти, які реально існують, але не спостерігаються. Йдеться про деяке розширення предметної сфери дослідження криміналістичної прогностики та включення до неї об'єктів, які в криміналістичній літературі належать до теорії пророкування².

На думку Р. С. Белкіна науковці, розглядаючи криміналістичне прогнозування як процес розроблення прогнозів при розслідуванні кримінальних справ, коли завдання криміналістичного прогнозування й завдання розслідування збігаються, мають на увазі зовсім не те, що прийнято називати «науковим прогнозом». У своєму первісному значенні прогноз, як передбачення, належить лише до конкретного поодинокого явища, однак у науці прогноз визначається як імовірне ствердження про майбутнє на підставі спеціального наукового дослідження. Відштовхуючись від зазначеного визначення наукового прогнозу, Р. С. Белкін наголошує на неможливість його використання стосовно конкретного акту розслідування, у зв'язку з чим він пропонує використання іншого поняття, яке має назву «емпіричне передбачення».

Досліджуючи це поняття, Р. С. Белкін відзначає очевидну відмінність емпіричного передбачення від наукового криміналістичного прогнозування. Емпіричне передбачення, здійснюване в повсякденній роботі слідчими,

¹ Див.: Сафаров Р. А. Прогнозирование и юридическая наука / Р. А. Сафаров // Сов. государство и право. — 1969. — № 3. — С. 93–94.

² Див.: Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування / В. А. Журавель. — Х. : Право, 1999. — С. 18, 22.

оперативними співробітниками, експертами, базується на їх особистому професійному досвіді, характеристиці слідчої ситуації, даних про осіб, які проходять у справі, тощо та має на меті вирішення конкретного завдання. Це не науковий прогноз, оскільки таке передбачення ґрунтується на інших вихідних даних, формується не за методикою наукового прогнозування й може бути навіть суто інтуїтивним¹. Обґрунтовуючи свою точку зору, Р. С. Белкін виділяє такі об'єкти емпіричного передбачення:

- 1) слідча ситуація та її зміни;
- 2) результати планованих слідчих дій, ступінь тактичного ризику;
- 3) поведінка й дії осіб, які проходять у справі;
- 4) обрання причетними до розслідування особами способу приховування злочину;
- 5) місцезнаходження та переміщення розшукуваних осіб;
- 6) способи приховування й місцезнаходження об'єктів, що мають значення для справи;
- 7) форми та способи протидії розслідуванню;
- 8) коло й можливий зміст невикористаних джерел доказової та орієнтуючої інформації².

На нашу думку, з Р. С. Белкіним можна погодитися лише в частині щодо неможливості наукового прогнозування конкретного акту розслідування. Відносно «емпіричного передбачення» необхідно заперечити, оскільки це поняття розумової діяльності з передбачення чи прогнозування в ході розслідування конкретної кримінальної справи обмежує джерела такого передбачення лише емпіричною інформацією про конкретний злочин, розслідування аналогічних злочинів, загальні положення щодо розслідування й іншою аналогічною інформацією. Але на передбачення чи прогнозування під час розслідування впливають й інші фактори людини, наприклад такі, як здатність до рефлексійного мислення, інтуїція, наявність життєвого досвіду та ін., які виходять за рамки емпіричної інформації, що одержується при розслідуванні.

У рамках дискусії щодо розмежування понять «прогнозування», «передбачення» та «пророкування» слід погодитися з В. А. Журавлем щодо необхідності розширення сфери криміналістичної прогностики й зняття категоричності при визначенні зазначених понять. Це визначається самою специфікою кримінального розслідування, дослідженням подій минулого із наявністю певних об'єктів у сьогоденні та водночас формуванням доказової бази про те, що вони (події) відбувалися саме таким чином, саме в певному місці, саме в певний проміжок часу.

Завдання криміналістики в розслідуванні окремо взятого злочину можуть бути вирішені внаслідок активної розумової діяльності й прийнятті

¹ Див.: *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: в 3 т. — Т. 2. Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. — М. : Юристъ, 1997. — С. 435–436.

² Див.: *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. — М. : НОРМА, 2001. — С. 151–152.

своєчасних тактичних рішень з метою фіксації слідів злочину та злочинця. Індивідуальний характер об'єктів, відносно яких здійснюється прогнозування, не дає змогу застосувати до них методи формування наукового криміналістичного прогнозу, що вимагає певного часу для його розроблення. Тут потрібен інший інструмент, що дозволяє не тільки передбачати результати прийняття тактичних рішень, а й зазначати та впливати на їх обрання. Таким інструментом може бути *індивідуальне передбачення*, до змісту якого входять можливі зміни об'єкта впливу.

У своїй діяльності особа, що приймає рішення при здійсненні розслідування, керується значною мірою даними одержаними в процесі практичної діяльності. Практичні дані, які є складовою основи індивідуального передбачення, можна поділити за своєю інформаційною спрямованістю на чотири види:

- характеристика слідчої ситуації в цілому;
- дані про об'єкт, на який спрямовано вплив, його характеристика, зв'язок з іншими об'єктами, що входять до слідчої ситуації;
- цілі, яких необхідно досягти на даному етапі розслідування;
- професійна підготовка особи, яка здійснює індивідуальне передбачення та приймає тактичне рішення.

Розходження наукового криміналістичного прогнозу й індивідуального передбачення можна простежити й за часовими відрізками їх реалізації. Науковий прогноз – це ймовірне судження про майбутнє на основі спеціальних наукових досліджень, тому стосовно вирішення конкретного завдання, що виникає в процесі розслідування, наведене поняття наукового прогнозу навряд чи можливе.

Крім розходжень за часовими відрізками, наукове криміналістичне прогнозування й індивідуальне передбачення розрізняються залежно від наявності вихідної інформації, необхідної для їхньої реалізації. Для наукового криміналістичного прогнозування характерна наявність даних про особу злочинця та про особу потерпілого; статистичних даних про вчинені злочини певного виду в певному регіоні й ін. На якість наукового криміналістичного прогнозування впливають і соціально-економічна характеристика об'єкта дослідження, забезпеченість правоохоронних органів сучасними науково-технічними засобами та їх діяльність з розкриття й розслідування злочинів. Наукове криміналістичне прогнозування припускає більш фундаментальні дослідження й тому при вирішенні поточних завдань розслідування, прийнятті тактичних рішень має місце індивідуальне передбачення результатів реалізації рішення.

Розглядаючи категорії «наукове криміналістичне прогнозування» та «індивідуальне передбачення», слід відзначити, що вони співвідносяться як загальне й окреме. Індивідуальне передбачення здійснюється на тлі наукового криміналістичного прогнозування. Останнє лише загалом, без особливих деталей прогнозує результати слідчих дій і хід розслідування в цілому. Воно використовується також при висуванні слідчих версій;

здійсненні перспективного й поточного планування за кримінальною справою; розшукуванні злочинця за неочевидними злочинами; плануванні й реалізації тактичних операцій та ін.

Наукове криміналістичне прогнозування надає допомогу особі, яка здійснює розслідування в складних слідчих ситуаціях, за дефіциту інформації про особу злочинця, місце злочину; місцезнаходження слідів злочину й трупа у справах про «вбивства без трупа». Названі й інші дані є результатом наукових узагальнень практики розслідування, аналізу кримінальної діяльності злочинців і нових способів учинення злочинів. Поза всякими сумнівами, здійснити наукове прогнозування розкриття й розслідування окремо взятого злочину досить складно через загальне уявлення про можливі шляхи досягнення кінцевої мети – встановлення злочинця й одержання доказів вчинення ним злочину.

Індивідуальне передбачення ґрунтується на певному знанні й імовірний висновок як результат передбачення є ні що інше, як виведення частки із загального, що підтверджує об'єктивну основу такого передбачення. Використання індуктивного методу в індивідуальному передбаченні дозволяє зробити висновок про його подібність зі слідчою версією.

Об'єктивність індивідуального передбачення в процесі розслідування припускає включення як його структурний елемент прийняття тактичних рішень. Бачення кінцевого результату прийняття тактичних рішень, змін слідчої ситуації в цілому або її окремих компонентів – необхідна умова при обранні рішення та його прийнятті.

Особливого значення набуває індивідуальне передбачення протидії слідству з боку зацікавлених осіб. Залежно від того, якою може бути протидія – активною чи пасивною, визначаються заходи щодо її подолання або мінімізації, які реалізуються шляхом прийняття тактичних рішень.

Індивідуальне передбачення тісно пов'язане із слідчою ситуацією. Керуючий вплив слідчої ситуації можна визначити як об'єктивно існуючу залежність передбачення від індивідуальних особливостей слідчої ситуації. Зазначена обставина підтверджується тим, що характер слідчої ситуації визначається сукупністю багатьох чинників, зміст і сполучення яких завжди індивідуальні й в остаточному результаті тісно пов'язані із особливостями розслідуваного злочину. Слідча ситуація містить відповідний інформаційний потенціал, який дозволяє визначити оптимальні шляхи, засоби та прийоми розслідування. Через те, що слідча ситуація є динамічна категорія й має тенденцію до змін, виникає необхідність у передбаченні можливих змін і застосуванні різних тактичних засобів та прийомів для справляння впливу на неї шляхом прийняття відповідних тактичних рішень.

Залежно від слідчої ситуації індивідуальне передбачення може бути основою й для рішень про помірність впливу на слідчу ситуацію або справляння розглядуваного впливу в майбутньому. У такому разі приймаються

рішення про здійснення контролю за змінами, що відбуваються в слідчій ситуації, і підготування тактичних заходів, котрі можуть бути реалізовані в будь-який проміжок часу з метою впливу на слідчу ситуацію для зміни її в позитивний бік.

Дослідження питань наукового криміналістичного прогнозування й індивідуального передбачення при прийнятті тактичних рішень є актуальним для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування злочинів.

В. І. Алексейчук, асистент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ

Висвітлено можливість використання спеціальних знань під час проведення огляду місця події при розслідуванні вбивств. Визначено їх пізнавальну сутність і значення у побудові слідчих версій.

Освещены возможности использования специальных знаний в процессе осмотра места происшествия при расследовании убийств. Определены их познавательная сущность и значение в построении следственных версий.

Успіх розслідування злочинів нерідко пов'язаний з умілим використанням спеціальних знань і навиків. Слідчий як особа, що ініціює залучення фахівців до процесу розслідування, повинен повністю розуміти їх роль і можливості, з урахуванням яких ухвалювати обґрунтовані процесуальні й організаційно-тактичні рішення.

Під час розслідування вбивств вирішення питань спеціального характеру є особливо актуальним і водночас складним, що пояснюється різноманітністю способів вчинення цього виду злочину та його приховування, особливостями обстановки його вчинення, особи злочинця тощо. Поряд з експертними дослідженнями не менш важливе значення має проведення окремих слідчих дій за участю спеціаліста, що пов'язано не тільки з наданням технічної допомоги слідчому, а й з розширенням пізнавальних можливостей цих дій.

Вагомим потенційним джерелом інформації про вбивство є місце події. Воно містить більш-менш повне відображення злочину (сліди злочинця, потерпілого, речові докази), аналіз якого дає змогу моделювати механізм злочину та обставини його вчинення. На жаль, під час розслідування вбивств слідчі не завжди повно використовують можливості залучення